

Kaj lahko psihoanaliza ponudi socialni pedagogiki?

What can psychoanalysis offer social pedagogy?

Branko Franzl¹

Povzetek

¹ Branko Franzl, dipl. psih., specialist klinične psihologije, Zdravstveni dom Bežigrad, Kržičeva 10, 1000 Ljubljana. *Od prvih začetkov na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je psihoanaliza iz ozke klinične teorije nevroz razvila v občo psihološko teorijo osebnosti. Ker je poglobljanje in širitev psihoanalize v sto letih njenega razvoja, potekalo v številnih smereh in na različnih področjih, lahko navidezno razcepjenost v množico smeri in šol preseže le zgodovinski pristop v proučevanju psihoanalize. Integracijski procesi zadnjih let potrjujejo, da gre za koherenten teoretski sistem, ki pokriva izjemno široko polje razlag človeškega doživljanja in vedenja. Vzporedno s tem razvojem se je spreminjalo tudi mesto psihoanalize v krogu humanističnih znanosti. Vpliv njenih idej in spoznanj se je razširil daleč preko razlag psihopatoloških fenomenov in poleg psihoterapije je opazno zaznamovala tudi prakso na številnih področjih ukvarjanja s posamezniki in skupinami. Z novostmi, ki so jih v psihoanalizo prinesla spoznanja razvojne ego psihologije in razširitev interpersonalnega vidika z znanjem o najzgodnejših procesih razvoja objektivnih odnosov, se od-*

pirajo nove možnosti tudi za razumevanje pojavov, s katerimi se ukvarja socialna pedagogika.

Ključne besede: psihoanaliza, socialna pedagogika

Abstract

From its first beginnings at the turn of this century when it was only a narrow clinical theory, psychoanalysis developed into a universal psychological theory of personality. In its one hundred years of existence, the deepening and expansion of psychoanalysis proceeded in different directions and in various fields. This apparent cleavage into a variety of directions and schools can only be overcome by a historical approach to the research of psychoanalysis. The integrational processes of recent years confirm psychoanalysis to be a coherent theoretical system covering an extremely wide explanatory field of human experience and behaviour. Concomitant to this development changed also the position of psychoanalysis within the circle of humanistic sciences. The influence of its ideas and concepts has spread far beyond the mere explanation of psychopathological phenomena and has next to psychotherapy left a noticeable mark on the practice of individual and group treatment in numerous fields. With the novelties introduced into psychoanalysis through the findings of developmental ego psychology and the enrichment of the interpersonal aspect with the knowledge of the earliest processes of objective relationship development, new possibilities for understanding the phenomena that are dealt with in social pedagogy are opening up.

Key words: psychoanalysis, social pedagogy

Uvod

Vprašanje me je začelo zanimati, ko sem se kot zunanji sodelavec pričel vključevati v pedagoški proces na Oddelku za socialno pedagogiko Pedagoške fakultete v Ljubljani. Zaradi tega in še iz nekaterih razlogov, ki jih bom še omenil, bo uvod v temo, o kateri nameravam razpravljati in ki jo je uredništvo revije pripravljeno objaviti v nekaj nadaljevanjih, nekoliko obarvan tudi z osebnim odnosom in razmišljanjem o psihoanalizi. Sicer pa je psihoanaliza nekaj, do česar preprosto ni mogoče imeti odnosa, ki ne bi bil tudi osebni; če seveda takšne vrste odnos sploh obstaja. V drugačnih oblikah sem se s psihoanalizo srečeval že prej, vse od študentskih let dalje, pa kasneje kot

klinični psiholog v zdravstvu in v zadnjih petnajstih letih predvsem kot psihoterapevt. Vedno bolj sem spoznaval, da je psihoanaliza nekaj, o čemer se med strokovnjaki in laiki veliko govori, kar nosi v sebi privlačnost skrivnostnega in strah pred neznanim, vendar jo v resnici slabo poznamo. Dogaja se, da v teoretičnih razlagah ali praktičnem poklicnem delovanju nekdo izhaja iz psihoanalitskih temeljev, pa zveze s psihoanalizo ne prepozna ali jo celo odločno zanika. In narobe - da se pod njeno "blagovno znamko" širijo ideje in praksa, ki s psihoanalizo nimajo nikakršne zveze. Psihoanaliza danes predvsem ni več ozka klinična teorija nevroz in tudi kot praksa že dolgo ni več omejena le na zdravljenje te kategorije motenj pa tudi ne zgolj na terapevtsko metodo, ki jo poznamo kot klasično psihoanalizo.

Iskanje odgovora na zastavljeno vprašanje je zagotovo lažje, ker sta se pred menoj z njim srečala vsaj dva dobra poznavalca psihoanalize. Prvi je bil Leopold Bregant, ki je že pred mnogimi leti kot predavatelj in kot praktik uvajal psihodinamske poglede v socialnopedagoške pristope pri nas. Drugi, Peter Praper, pa je sedANJI nosilec predmeta, pri katerem sodelujem. Velik del vsebin predmeta, ki ima po mojem nekoliko ponesrečen naslov Teorije osebnosti s psihodinamiko, je na različne načine povezanih prav s psihoanalizo. Če je povezave med psihoanalizo in specifičnimi vprašanji razvoja, dinamike in strukture osebnosti, kakor tudi razmerja med različnimi teoretskimi razlagami na nivoju nekega predmeta še mogoče poiskati, pa predstavlja zame odnos psihoanalize do širšega področja socialne pedagogike večjo uganko. Zato naj bo zapisano bolj poskus postaviti temelje za iskanje omenjenega odnosa. Boljše odgovore, kot bi jih zmožel najti sam, pa bodo na tej podlagi mogoče poiskali ljudje, ki socialno pedagogiko poznajo bolje od mene.

Nekakšna rdeča nit, ki me je vodila v razmišljanju izhaja iz mojega razumevanja psihoterapije. Ne da bi se na tem mestu spuščal v natančnejše definicije, bi omenil le, da morajo vsi ukrepi in intervencije v psihoterapiji izhajati iz razumevanja nastanka in notranje dinamike motnje, kakor tudi iz razumevanja pomena, ki ga ima motnja za posameznika v širšem kontekstu njegovega urejanja življenja in socialnih razmerij. Če povem drugače: vsaka terapevtska intervencija sme biti le psiho-logična uporaba in izpeljava iz omenjenega razumevanja. Podobno velja tudi za ukrepe, ki jih v ožjem smislu ne bi mogli označiti kot psihoterapijo, izhajali pa naj bi iz enakega izhodišča. In tu se srečamo s temeljnim vprašanjem, kako široko in koliko trdno teoretično podlago za praktično delovanje lahko ponudi psihoanalitična teorija osebnosti psihoterapiji in sorodnim strokam. Zavedam se, da vprašanje tudi na ožjem področju psihoterapije nima enotnega odgovora in da glede tega ni popolnega soglasja niti med psihoterapevti, ki izhajajo ali pa menijo, da izhajajo iz psihoanalitičnih temeljev. V širšem krogu, ki zajema tudi terapevte, ki so jim bližje pragmatični prijemi, pa je strinjanja o mestu in pomenu psihoanalize še ustrezno manj. Psihoanaliza gotovo ne more ponuditi edino veljavnih in vseobsegajočih odgovorov na vsa pomembna vprašanja človekovega doživ-

ljanja in vedenja in zanesljivo tudi ne na številna vprašanja, ki zadevajo množico socialnih dimenzij človekovega bivanja in delovanja, lahko pa prispeva pomembne elemente za njihovo razumevanje. Mnogi teoretski pristopi in izhodišča se v resnici ne razlikujejo toliko kot jih včasih žele prikazati njihovi avtorji ali praktiki, ki se pri delu opirajo nanje. Vseh seveda ni mogoče in tudi ni potrebno zreducirati na psihoanalizo, ne gre pa spregledati integracijski potencial, ki ga ta v resnici ima.

Psihoanaliza v Sloveniji

Preden se natančneje poglobimo v vprašanje, kakšna je psihoanaliza sto let po njenem nastanku in kako in kje je mogoče uporabiti njena spoznanja, morda še bežen pogled v pretekla dogajanja in stanje pri nas.

V naš intelektualni prostor, kakor tudi v področja poklicnega delovanja je psihoanaliza pričela v drobcih prodirati že razmeroma zgodaj. Kljub bližini Dunaja, kjer se je v času nastajanja psihoanalize šolalo veliko Slovencev, ne bi mogli reči, da se je psihoanaliza pri nas prijela ali da bi se v tistem času celo širila in razvijala. Zanimanje je vzbudila pri nekaterih slovenskih izobražencih, med katerimi velja omeniti vsaj psihiatra Alfreda Šerka in zdravnika in dramatika Slavka Gruma. Ni pa takrat pustila kakšnih trajnejših sledi, niti ne resnega interesa po sistematičnem usposabljanju in njeni praktični uporabi. Šele zanimanje nekaterih vidnih predstavnikov povojne psihiatrije, med katerimi pripada posebno mesto Levu Milčinskemu, je privedlo do tega, da je začela psihoanaliza dobivati mesto v poklicni praksi. Leta 1968 smo dobili prvega v okviru ene od psihoanalitskih smeri izšolanega psihoterapevta. Klinični psiholog Leopold Bregant, ki se je takrat izšolal v okviru Schultz-Henckejeve neooanalitske šole, delujoče na Inštitutu za psihogena obolenja v Berlinu in v Gottingenu, je bil do svoje smrti leta 1986 človek, ki je razvijal, poučeval in širil klinično psihoanalizo med domačini psihologi in zdravniki, pa tudi med drugimi strokovnjaki. Čeprav je njegova razgledanost v psihoanalizi daleč presegala okvir Shult-Henckejeve teorije, se je v poučevanju izogibal izraza psihoanaliza in je za nauk, ki smo ga na pol za šalo na pol zares imenovali Shult-Bregantova teorija, raje uporabljal oznako Psihodinamska teorija nevroz. Bregant je svojim učencem posredoval operacionalizirano psihoanalizo, nekakšen prevod psihoanalize v vsakdanji jezik, s katerim je opisal psihodinamska dogajanja v pacientu. Tako je učencem ponudil tudi uporabno in učinkovito orodje za praktično terapevtsko delo. O klasični psihoanalizi, kakor tudi o sodobnih psihoanalitskih tokovih pa smo takrat premalo vedeli. V tem je bil gotovo eden od razlogov za del zadreg, ko je bilo kasneje treba ponovno najti ustrezen teoretski kompas in vodič skozi navidezni labirint v množici psihoanalitskih šol in usmeritev. Upam si trditi, da smo v zadnjem desetletju tudi pri nas uspeli ujeti tok s sodobnimi dogajanja na področju psihoanalize. Poleg psihologov in psihiatrov, ki se, pretežno pod okriljem Psihoterapevtske sekcije Slovenskega zdravniškega društva,

zadnjih trideset let ukvarjajo predvsem s klinično psihoanalizo, že dolgo deluje v slovenskem prostoru tudi skupina izobražencev, ki se iz filozofskih izhodišč pogloblja v teoretična vprašanja psihoanalize, nekaj let pa že deluje tudi Psihoanalitično društvo Slovenije, ki je uspelo navezati pomembne stike s tujimi psihoanalitiki. Dostop do ustrezne literature je bistveno boljši, kot je bil nekoč, domači strokovnjaki so se začeli v večji meri udeleževati mednarodnih srečanj, okrepilo se je sodelovanje na področju usposabljanja, pa tudi vedno več je osebnih in institucionalnih povezav s svetovnimi središči psihoanalize in vodilnimi posamezniki iz psihoanalitskih krogov. Vse to pa zahteva ustrezen pregled in zlasti razumevanje in sposobnost ovrednotenja sodobnih dogajanj. Potrebno se je izogniti nevarnosti preozkega in enostranskega razumevanja posameznih novosti, da se ne zgodi, da bi v navdušenju nad novim, nekritično zavrgli stara spoznanja, ki še vedno veljajo. Opozorilo gotovo ni brez podlage, saj je za zgodovino psihoanalize pojav opuščanja starih in ustanavljanje novih "cerkva" dokaj značilen. Srečamo ga lahko povsod, kjer je, namesto temeljitega poznavanja in razumevanja, prevladovala dogmatičnost v poučevanju, v sprejemanju določenih idej pa slepo zaupanje v avtoritete.

V neposredni zvezi s povedanim se pojavlja dilema, na katere vire se velja opreti pri proučevanju psihoanalize. Težava je namreč v tem, da le majhen del, iz sicer obsežne psihoanalitične literature, daje ustrezno orientacijo in solidno oporo za široko proučitev mesta in pomena psihoanalize v znanosti in strokovni praksi. V večini bolj splošno zsnovanih del s področja klinične psihologije ali psihiatrije bomo našli poglavja o psihoanalizi. Navadno gre za poskuse nekakšnega zaokroženega povzetka psihoanalitske teorije, ki so zato nujno pomanjkljivi. Še pogosteje pa so takšna poglavja dejansko samo predstavitev teorije v nekem zgodovinskem trenutku, brez pravih povezav z določenimi, še veljavnimi starejšimi odkritji, in tudi brez pravega pogleda naprej. Zato so navadno tudi precej poenostavljena in neredko tudi netočna. V literaturi naletimo tudi na drugačne pristope v predstavljanju psihoanalitskih spoznanj. Poleg že omejenih skematskih prikazov teorije, je dokaj pogost tudi pristop, ko se psihoanalizo pojasnjuje tako, da se posebej obdela poglavja, ki pripadajo posameznim topografskim ali pa strukturnim delom teorije. Ta pristop daje vtis dobre preglednosti, spremljajo pa ga težave v opisovanju in razlagi integrativnih zvez in razmerij. Razmeroma pogosto se skuša teorijo psihoanalize predstaviti tudi skozi poglede posameznih šol ali smeri, kar ima v najboljšem primeru za posledico vtis razdrobljenosti, največkrat pa zaradi favoriziranja določenih pogledov prihaja tudi do enostranskih in zavajajočih razlag. Tudi iz drobcev, ki jih zasledimo v zvezi s psihoanalitsko razlago posameznih psihopatoloških entitet in fenomenov, si je težko ustvariti pravo sliko celotne teorije. V obsežnem fondu psihoanalitske literature pa prevladujejo dela, usmerjena na posamezna specialna in ožja vprašanja psihoanalize. Študij te literature je za začetnika navadno pretežno čtivo in zato je velika nevarnost, da se ob tem izgubi in ne uspe prepoznati osnovnih temeljev teorije.

Sam sem se, po skoraj desetih letih klinične prakse in petih letih intenzivnega ukvarjanja s psihoterapijo, začel resneje poglobljati v vprašanja o teoriji psihoanalize pred približno desetimi leti. To je bilo takrat, ko sem začel predavati o razvoju psihoanalize slušateljem podiplomskega študija psihoterapije na Medicinski fakulteti, in kasneje, ko sem se v ožjem krogu edukatorjev iz psihoterapije trudil prenesti k nam vsaj nekaj iz bogate zakladnice znanj, ki jih je, v več kot stoletju razvoja, nakopičila psihoanaliza. V svojem iskanju sem se skušal dokopati do zaključkov na podlagi nekaterih Freudovih tekstov. Vendar je ob tem treba upoštevati napotek, da je Freudova dela potrebno proučevati po kronologiji njegovih spisov in ne zgolj prebirati. Zaokrožen prikaz psihoanalize je v njegovih delih vsebovan le v Interpretaciji sanj in Zapiskih o metapsihologiji. Izjemno dragocen vir o nastajanju psihoanalize je Ernest Jones z Življenjem in delom S. Freuda. Delo, ki tudi pomeni dovolj natančen in pregleden prikaz razvoja psihoanalize, je zagotovo knjiga Ruibina Finea "The History of Psychoanalysis". Prav to delo mi je pomagalo zbistriti pogled in časovno pravilno umestiti in ovrednotiti številna odkritja in ideje, ki so se pojavljale v psihoanalizi ali ob njej. Morda najboljši sistematičen v proučevanju teorije psihoanalize je bil v petdesetih letih David Rappaport in v njegovem pisanju o strukturi psihoanalitske teorije sem lahko našel precej opore, da sem se znašel in dobil pregled nad teoretskimi vprašanji. Kljub Freudovim teoretskim člankom in nekaterim zgodnejšim dovolj sistematičnim delom, kot je na primer Fenichlova Psihoanalitska teorija nevroz ali Hartmanova Psihologija Ega in problemi adaptacije, predstavlja prvo in še vedno neprešeženo epistemološko študijo psihoanalitske teorije prav Rappaportovo delo Struktura psihoanalitske teorije iz leta 1959. Pisanja klasikov ego psihologije, kot so Hartman, Kris in Loewenstein, tudi omogočajo dober vpogled v teorijo psihoanalize. O tehniki psihoanalize je zelo sistematično, pregledno in v preprostem jeziku pisal Greenson. Najpomembnejše novejšje prispevke psihoanalitski teoriji in praksi pa najdemo v delih teoretikov objektivnih odnosov in ego psihologije ali razvojne psihoanalitske teorije od M. Klein, W. R. Fairbairna, E. Eriksona, D. W. Winnicota, H. Hartmana in sodelavcev, R. A. Spitz, M. S. Mahler, E. Jacobson, do novejšega časa in O. F. Kernberga in H. Kohuta. O širjenju in spreminjanju psihoanalize v zahodnem, zlasti ameriškem kulturnem okolju, je zanimivo pisal R. Jacoby. Dobro sintezo teorije in razlage terapevtskih tehnik pa med ameriškimi psihoanalitiki zadnje generacije ponujata tudi zakonca G. in B. Blanck. Med domačimi avtorji in avtorji iz bližnjega intelektualnega in jezikovnega prostora pa velja poleg Breganta omeniti vsaj še dva, ki se odlikujeta s širokim poznavanjem in s celostnim razumevanjem psihoanalize in sicer P. Praperja in M. Kulenoviča. Koristne informacije o teoriji psihoanalize najdemo tudi pri J. Museku, o posameznih vprašanjih iz klinične psihoanalize pa tudi v pisanju E. Kleina, V. Jerotiča, I. Nastoviča in še nekaterih. Pa tudi vrsta publikacij, ki je nastajala iz prispevkov domačih psihologov, psihiatrov in psihoterapevtov na številnih strokovnih srečanjih, je vredna, da se zainteresirani poglobi vanje.

Psihonaliza danes

Če se vrnem k izhodiščnemu vprašanju, kakšna je psihoanaliza danes, so nanj zagotovo možni različni odgovori. Da pa bi lažje našli tiste, ki so najbližje dejstvu, je vprašanje v naslovu vsekakor treba razširiti in tudi bolj konkretizirati. Morda tudi na nek način problematizirati in se na začetku celo vprašati, ali je vprašanje sploh ustrezno zastavljeno. Ali je smiselno govoriti o današnjem pojmovanju psihoanalize, ko pa vemo, da je v svoji izvorni obliki nastajala v času od preloma stoletja in se dokončno oblikovala v prvih desetletjih 20. stoletja. Ali ni to podobno kot če bi se vprašali, kaj je danes s Kopernikovim ali morda Darwionovim učenjem. Vsako je na svoj način prestajalo test časa in se v njem spreminjalo in dopolnjevalo. Tisti, ki jim je tema bolj znana, bodo uganili, da primerjava ni izbrana čisto po naključju. Na to se bom vrnil nekoliko kasneje. Dalje se je treba vprašati, kaj vse se v tako zastavljenem vprašanju lahko skriva in katere vidike psihoanalize velja ovrednotiti skozi prizmo sedanjega trenutka. Na misel mi pridejo naslednja vprašanja? V kakšnem razmerju sta psihoanaliza in čas? Kakšna je bila psihoanaliza v procesu nastajanja, kako in kdaj je prešla iz faze začetnih idej in iskanj v povezan sistem odkritij in spoznanj in kakšne spremembe so jo doletele kasneje? Kateri njeni deli so preživeli in prestali test časa in kakšna je njena zaokrožena podoba danes? Kaj je bilo opuščeno, kaj spremenjeno, kaj dopolnjeno? Vprašanje zahteva še dodatno natančnejšo opredelitev. Vemo, da skupni pojem psihoanaliza pokriva tako splošno teorijo osebnosti kot tudi specialno teorijo psihopatologije, da istočasno pomeni tudi specifično metodo proučevanja psihičnih pojavov in zakonitosti in kot zadnje, da z istim izrazom poimenujemo tudi specifično metodo zdravljenja. Torej se je treba vprašati določneje, za vsakega od navedenih vidikov, katere konkretne vsebine in kateri deli so v razvoju znanosti o človekovi duševnosti in vedenju ostali nespremenjeni, katere so nova spoznanja ovrгла, katere in kako spremenila in kaj je bilo k izvorni psihoanalizi dodano kasneje in je postalo njen sestavni del. Treba je torej poiskati odgovore posebej za področje teorije, metode proučevanja in za terapevtsko prakso. Tako razdelano vprašanje nas takoj postavi tudi pred dilemo, na kakšen način sploh pristopiti k iskanju odgovorov. Očitno brez zgodovinske metode ne bo šlo. Treba se je vprašati v kakšnem intelektualnem času in prostoru se je psihoanaliza pojavila in kaj je na njen nastanek vplivalo prej in takrat, pa tudi kako so na njeno obstojnost in spreminjanje vplivale kasnejše spremembe v kulturi in znanosti. Odgovoriti je treba tudi na navidez čudno vprašanje, čigava sploh je psihoanaliza, kdo si jo lasti in komu pripada. Potrebno je ugotoviti, kakšno mesto zavzema psihoanaliza v okviru znanosti o človeku, v kakšnem odnosu sta si psihoanaliza in psihologija, pa tudi kakšno je njeno mesto v širšem kontekstu filozofije. Vprašati se velja tudi o mestu psihoanalize v strokovni praksi psihologije, psihiatrije, pedagogike in sorodnih strok. Treba je odgovoriti na vprašanje, kje in kakšno mesto so zavzele posamezne ideje in odkritja psihoanalize v

drugih razlagah človekovega doživljanja, vedenja in osebnosti in kako so danes vtakane v vsakdanje razumevanje psiholoških, socioloških in kulturnih dogajanj. In še bi se dalo naštevati.

Izčrpní odgovori na številna vprašanja, povezana s psihoanalizo, bi seveda daleč presejali okvir tega sestavka. Poleg tega pa bi poskus takšne celovite analize v določenih točkah soočil tudi avtorja s tem, da ambicija presega znanje in sposobnosti. Žato se bom v nadaljevanju večine področij zgolj dotaknil, ponudil nekaj možnih odgovorov in predvsem skušal začrtati nekakšen vodič z možnimi smermi nadaljnega iskanja po širokem področju, ki ga danes pokriva psihoanaliza. Vendar pa moram pred tem omeniti še nekatera dejstva, ki začetniku precej otežkočajo, da se znajde na terenu psihoanalize. Gre namreč za problem odnosa do psihoanalize.

Odnos do psihoanalize

Vtis imam, da v ocenah psihoanalize v vseh časovnih obdobjih prevladujejo skrajna stališča, obarvana z emocijami in predsodki, tako da popolna, kar fanatična zavračanja in nekritična sprejemanja skoraj prevladujejo nad resnimi znanstvenimi analizami.

Naj kot ilustracija, pa tudi za ogrevanje in vzpodbudo k nadaljnemu iskanju odgovorov, naštejemo nekaj značilnih misli o psihoanalizi.

Na primer tale:

"Iz slučajnega zdravljenja histeričnega dekleta v letu 1880 se je psihoanaliza razvila v temeljno teorijo psihoterapije, v povezan psihološki sistem, v filozofijo življenja in na številnih področjih v enega od prevladujočih miselnih tokov 20. stoletja." (R. Fine; 1979)

ali:

"Misel o neprekinjeni kontinuiteti psihičnega kaže na logičen primer zakona in reda v očitnem kaosu in je ilustracija determinizma prav v sferi, kjer je najpogosteje negiran, kar predstavlja najimpresivnejšo širitev znanstvenih zakonov v področje duševnosti. Žato je psihoanaliza predvsem smerokaz v znanosti." (Jones po Kulenoviču; 1988)

ali:

"Znanstvena vrednost Freudovega koncepta podzavesti je popolnoma enaka znanstvenemu statusu čudežev Jezusa Kristusa." (Watson, 1928 po Fine; 1979)

ali:

"Njegova psihoanaliza je predznanstvena, manjka ji eksperimentalna podlaga in je brez vsake kontrolne tehnike. Razen tega je odeta v pojme, ki posegajo v metafizično filozofijo; je torej veren izraz judovske seksualne mistike, ki ima svoj začetek že v Mojzesovi obreži. Njegova razlaga sanj pa ima svojega predhodnika v egiptovskem Jožefu. To je tembolj čudno, ker je bil Freud sprva učenec Ernsta Bruckea - enega od štirih, ki so kot učenci J. Mullerja napravili

zavezo, ki ne priznava nobenih drugih sil, kakor fizikalno-kemične. Kaj bi tile rekli po sto letih, ko bi slišali, da je ta zaveza iz leta 1845 izzvenela v veri, da so v vsaki glavi trije možički - Ono, Jaz in Nadjaz, ki se med seboj lasajo." (Boring po Trstenjaku, 1971).

Če lahko za prvo misel rečemo, da šteje psihoanalizo za eno največjih intelektualnih pridobitev današnjega časa in da druga pripisuje psihoanalizi posebno vrednost prav zaradi specifičnega pristopa in razumevanja duševnih procesov, sta ostali dve oceni čisto drugačni. Pri tretji lahko ugotovimo, da je veliki znanstvenik v vzporejanju gladko spregledal razliko med zgodovinskim dejstvom, ki je lahko ali pa tudi ne resnično, in teoretičnim konstruktom, ki kot orodje razlage ne more biti niti resničen niti lažen, pač pa zgolj uporaben ali neuporaben. Pri zadnji oceni pa je treba ugotoviti, da je izrazito obarvana s predsodki in da si je ob njej treba tudi resno zastaviti vprašanje, koliko je avtor izjave v resnici poznal psihoanalizo.

Več o vzrokih, zakaj je tako, bomo skušali odkriti kasneje. Na tem mestu naj omenim le, da so vsebine, ki jih psihoanaliza raziskuje, izrazito obtežene z emocijami in in še prav posebej z bojznijo. Sicer pa nam je prav psihoanaliza odkrila, da imamo ljudje nenavadno močno averzijo do spoznavanja samih sebe. In tudi za razlago, zakaj je tako, je poskrbela. Zato je tudi metoda učenja, ki jo je psihoanaliza razvila in v sistemu edukacije tudi institucionalizirala, prilagojena temu dejstvu in se razlikuje od običajnega akademskega poučevanja. Spoznavanje in učenje psihoanalize je mogoče le skozi proces premagovanja lastnih odporov, usmerjenih proti vsebinam, ki jih psihoanaliza raziskuje. Poleg tega je proces osvajanja dolgotrajen (podobno in iz podobnih razlogov kot psihoanalitična terapija) in mojstrstvo na tem področju (če ga je sploh mogoče doseči) neredko zahteva stalno izpopolnjevanje, praktično skozi celotno življenjsko obdobje.

Prav ta posebnost v poučevanju psihoanalize je tudi pustila nekaj sledi v dogajanjih, ki so vplivala na razvoj in širjenje psihoanalize. Ustvarjala je namreč specifična razmerja med udeleženci učenja, ki so se med drugim odražali v nastajanju različnih "šol", navadno začetih v krogih, zbranih ob posameznih karizmatičnih učiteljih. Prav takšne delitve so najizraziteje delovale v smeri dezintegracije psihoanalize in včasih ustvarjajo vtis, da je psihoanaliza brezupno razcepljena med številnimi smermi in šolami. Šele zadnja desetletja lahko opazamo tudi močnejše integracijske težnje. Zdi se, da so nasprotja med posameznimi manjšimi šolami, vezanimi za imena njihovih ustanoviteljev, do neke mere presežena, še vedno pa so marsikje nepomirljiva nasprotja med dvema velikima skupinama - med t.i. klasično freudovsko smerjo in med t.i. angleško šolo psihoanalize oziroma teorijo objektnih odnosov. Morda so prav dogajanja, povezana s komitejem za obrambo psihoanalize iz leta 1912, o čemer bomo govorili kasneje, in odzivi na kritike in odklone krivi, da nekateri raziskovalci vidijo osnovo za vse nadaljnje cepitve pri Freudu in prav njemu pripisujejo dogmatičnost in netoleranco do drugače mislečih.

Glede na informacije, ki nam jih je zapustil Jones (*The life and work of Sigmund Freud*; 1961) ter ob poznavanju zgodovinskega konteksta teh dogajanj, še posebej pa zaradi bistva celotnega Freudovega dela, se to ne zdi verjetno. Glede dogmatičnosti psihoanalize in njenega tvorca je skoraj odveč izgubljeni besede. Smešno bi bilo pripisovati dogmatizem nekomu, ki si je upal spustiti v proučevanja področij, ki so bila za pozitivistično znanost nedostopna in ukvarjanje z njimi obsojeno na oceno neznanstvenosti, za prevladujoče poglede družbe pa nemoralna, škandalozna in prevratniška. Težko bi našli dogmatizem pri nekom, ki si je upal v sebi in drugih odkrivati najgloblje in neznano, kar je bilo vedno izrinjeno in iz česar so ljudje tvorili mite ali v najboljšem primeru racionalizirali v abstraktnih pojmih, oddaljenih od lastnega doživljanja. Težko bi pripisali dogmatizem nekomu, ki je z brezobzirno doslednostjo in prepričljivostjo razuma pretresel svet človeških iluzij in razširil znanstveno proučevanje na področje iracionalnega in nezavednega, ter pojavom, ki se jih je zagrinjalo v svet mistike in religije, snel tančico nadnaravnega in jih tako naredil za predmet proučevanja znanosti. Teorija psihoanalize je seveda temeljila na nekaterih bistvenih teoretskih postavkah, ki jih je Freud branil, vendar še zdaleč ni zastavljena dogmatsko. Prej bi lahko pritrdili Jonesu, da je psihoanaliza predvsem znanstveni smerokaz v neki novi usmeritvi psihologije. Pripisovati psihoanalizi misticizem pa je še prav posebno nerazumevanje njenega bistva. Freudova iskanja so zasnovana na racionalistični filozofski tradiciji. Freud je prav v razumu videl edino silo, ki lahko človeka reši pred kaosom, na kar brez dvoma kaže tudi vodilna misel psihoanalitične terapije - "tam kjer je bilo Nezavedno, naj na njegovo mesto stopi Razum".

Psihoanaliza je bila deležna zavračanja in napadov tudi s strani ljudi, ki se v njene teorije niso nikdar resnično poglobili. Freud na take kritike ni odgovarjal, čeprav je bil pozoren na to, kako je njegovo delo sprejeto. Ostropa se je odzval na zavračanje temeljev psihoanalize med svojimi učenci, kar ni presenetljivo, saj se je od vseh najbolj jasno zavedal celotne teoretske konstrukcije in tudi tega, kaj na primer pomeni, če se iz te zgradbe izpodmakne teorija libida. Če ob tem upoštevamo, s kolikšnim razumevanjem in vzpodbudami je podpiral najrazličnejše smeri raziskovanja pionirjev psihoanalize, se zdi podoba "netolerantnega očeta" verjetno prej izraz projekcij v Freudovo figuro, kot pa njegova prevladujoča osebnostna lastnost.

Kaj je torej v psihoanalizi, da so ocene, ki se nanašajo nanjo, tako različne? In kakšni grehi so v ozadju tako ekstremnih zavračanj?

Vrnimo se k primerjavi s Kopernikom in Darwinom, ki sem jo že omenil. Vsake toliko časa se zgodi, da kdo ponovno odkrije, da se vesolje ne vrtilo okrog zemlje in da je človek le člen v evoluciji in ne "krona stvarstva". Ponovna odkrivanja Amerike so lahko sicer intelektualno zanimiva in vznemirljiva doživetja, vendar znanstvena korektnost zahteva, da preverimo, ali ni morda kdo že pred nami stopil na osvojeni teritorij. In znanstvena poštenost zahte-

va, da to tudi povemo. Nekaj takega se namreč nenehno dogaja v psihoanalizi. Vedno znova jo kdo nanovo odkrije, ali pa vsaj kakšne njene dele. Da se je to dogajalo že za časa Freudovega življenja, nam kaže njegov komentar o "novih usmeritvah in prispevkih psihoanalizi" (po Kulenoviču; 1986), ko se je o njihovih avtorjih takole zajedljivo zrazil: "Vsi so jedli za mojo mizo, potem pa so razgrabili kosti in jih odnesli v svoje kote, da jih tam glodajo". Po drugi strani pa se vedno znova najdejo tudi tisti, ki zanikajo, da se sonce vrti okrog zemlje, in ki so prepričani, da je bil človek ustvarjen iz prsti, ali da so ga na planet naselili Marsovci. In tudi to se ves čas dogaja s psihoanalizo. Odpor zoper psihoanalizo je videti kot neskončen niz poskusov zanikanja dela psihične realnosti. Vsa naša spoznanja in neznanja so vedno obeležena tudi z določenim čustveno obarvanim odnosom. Prav odkritja Kopernika, Darwina in Freuda imajo očitno v sebi nekaj prav posebno provokativnega. Znanja je domislica o tem, da je Freud, po tistem, ko sta druga dva velikana znanosti človeštvu že povedala, da nismo niti središče sveta niti krona stvarstva, našemu narcizmu zadal še zadnji, najbolj boleč udarec s sporočilom, da "nismo gospodarji niti v lastni hiši". Je pa ob tem, najtežjem, seznam ostalih grehov psihoanalize kar obsežen. Poleg tistih o neznanstvenosti, ki praviloma prihajajo s strani predstavnikov specifičnega pogleda na znanost, ki v svoji skrajni obliki pripisuje ekskluzivno spoznavnoteoretsko veljavnost znanstvenemu pozitivizmu, se psihoanalizi pripisuje še marsikaj - od pohujšljivosti in neupoštevanja moralnih in etičnih aspektov pa vse do militantnega ateizma. Koliko je v teh ocenah resnice bomo vedeli le, če se s psihoanalizo pobliže seznanimo.

Zgodovinski pogled na psihoanalizo

Če hočemo bolje spoznati in razumeti psihoanalizo in ovrednotiti mesto, ki ji v okviru znanosti o človeku pripada, kot tudi relacije do psihologije, psihiatrije, sociologije, filozofije in drugih znanosti, se ji moramo iz prej omenjenih razlogov nujno približati skozi zgodovinski pogled. Naloga ni lahka, saj je treba upoštevati, da je v več kot sto letih psihoanaliza naredila razvoj, ki ga označuje iskanje, spreminjanje, dopolnjevanje in povezovanje spoznanj; pa tudi vrsta stranpoti, teoretskih razhajanj in osebnih ločevanj udeležencev tega procesa. Zgodovina psihoanalize je potekala skozi razvoj, spreminjanje in dodelavo idej iz zgodnjih devetdesetih let prejšnjega stoletja, do postopnega nastajanja zaokroženega teoretskega sistema. Temu je sledilo nastajanje in širjenje psihoanalitskih organizacij ter razcepi znotraj psihoanalitskega gibanja in pojavljanje različnih šol. Vzporedno je potekalo iskanje, spreminjanje in razvoj terapevtskih tehnik. Prihajalo je tudi do širitve proučevanj in uporabe psihoanalize na novih področjih. Nastajal in izgrajeval se je sistem edukacije. Brez temeljitega poznavanja razvoja psihoanalitske teorije in vsega, kar je ta tok spremljalo, ni mogoče povezati spoznanj psihoanalize in jih razložiti v kontekstu celotnega teoretskega sistema, niti opredeliti današnje-ga stanja teorije. G. in R. Blanck (Ego psihologija; 1974) opozarjata, da Fre-

udovih del ne smemo prebirati kot nekakšne učbenike, pač pa jih je treba proučevati po kronologiji njegovih spisov. Pri tem je potrebno zelo pozorno spremljati njegova teoretska razmišljanja; kdaj in v kakšni obliki jih je zapisal, kako jih je revidiral, kako analiziral in dograjeval, pa tudi, na katere se ni uspel ponovno vrniti in jih dodelati ali spremeniti. Njuno opozorilo se mi zdi primerno razširiti na proučevanje celotnega razvoja psihoanalize.

To pomeni, da proučevanje psihoanalize terja zgodovinski pristop. Le tako se namreč lahko izognemo nevarnosti, da bi določene, v zgodovini znanosti že presežene poglede, razglašali za še vedno veljavne dele sodobne psihoanalitske razlage. Pa tudi zapoznelo "odkrivanje Amerike" v znanosti razkriva predvsem neznanje, lahko pa je tudi izraz strokovnega narcizma, katerega prva žrtev je prizadeta sposobnost kritične znanstvene presoje. Poznavanje zgodovine je navsezadnje pomembno zaradi dejstva, da je v psihologiji in še posebno v psihoterapiji eksperimentiranje z ljudmi omejeno z mnogimi etičnimi zahtevami in nas poznavanja preteklih iskušenj tudi varujejo pred tveganim ponavljanjem napak. Tako lahko na primer za Janovovo "primalno terapijo" ugotovimo, da izvira neposredno iz že davno presežene teorije travme in katartične metode zdravljenja; da Reichova "orgonska terapija" in različne "radiks" izpeljanke izhajajo iz vulgarnega razumevanja seksualne etiologije nevroz in vloge potlačevanja; da rogerjanski "nedirektivizem" prihaja direktno od Ranka in da je Glasserjeva "realitetna terapija" zgolj oživiljena verzija stare psihiatrične metode "zdravorazumskega" prepričevanja duševnih bolnikov, ali da je "pozitivno mišljenje" le modernizirana kombinacija coueizma in Duboisove racionalne in sugestivne tehnike. Če preskočimo nadaljnja naštevanja podobnih primerov, lahko zaključimo, da poznavanje preteklosti prihrani precej nepotrebnega iskanja in težav.

Na tem mestu seveda ni mogoče pregledati celotnega stoletnega razvoja psihoanalize. Zato naj zgolj opozorim, da bi si za poznavanje njenega nastanka in razvoja morali najprej ogledati nastanek in razvoj Freudovih idej in njegove metapsihologije, od t.i. predanalitskega obdobja, skozi temeljne ideje prvotnega psihoanalitskega sistema s preloma stoletja, nato pa ob dopolnitvah in spremembah, ki so sledile, spremljati nadaljnji razvoj psihoanalize, da bi se tako približali današnjemu stanju psihoanalitske teorije in terapevtske prakse. Takšen prikaz bi lahko bil nekakšen vodič skozi stoletje razvoja teorije, od izvorov in prvih idej, preko njihovih preverjanj, revizij in dopolnitev, njihovega povezovanja v prvotni teoretski sistem, dograjevanja teorije, do zadnjih pomembnih prispevkov k teoriji psihoanalize, zlasti s strani t.i. angleške šole teorije objektivnih odnosov in razvojne ego psihologije. Seveda bi morala imeti v takšnem pregledu osrednje mesto opažanja in teoretska razmišljanja očeta psihoanalize, posvetiti pa bi se morali tudi najvažnejšim idejam klasikov psihoanalize in teoretikov kasnejših generacij. Proučiti bi bilo treba tako tiste ideje, ki pomenijo pomembne dopolnitve freudovske teorije, kot tudi takšne, ki se odklanjajo od prvotne teorije psihoanalize, pa so danes integrirane v njen teoretski sistem, kot tudi druge, ki so nastale znotraj

psihoanalize, vendar jih danes v resnici ne moremo šteti za dele sodobne psihoanalize, pač pa živijo bodisi kot neke samostojne in samooklicane smeri psihoanalize ali pa pomenijo zametke idej, ki so se kasneje razcvetele kot določene smeri v konglomeratu t.i. tretje sile.

Znanstveni status psihoanalize

Glede statusa psihoanalize kot teorije osebnosti in psihoanalize kot znanosti so mnenja različna. Že od samega začetka so psihoanalizo napadali, češ da je neznanstvena. Če na tem mestu preskočimo Watsonovo primerjavo s Kristušovimi čudeži iz leta 1928 pa tudi druge podobne hitre in pavšalne ocene in se nekoliko poglobimo tudi v vprašanja, ki zadevajo epistemološke aspekte psihoanalize, velja (po R. Fine; 12979) omeniti nekatere resnejše poskuse ocene psihoanalize. Leta 1945 je Svet za raziskovanje socialnih znanosti v ZDA zadolžil Roberta Searsa, da opravi analizo znanstvene vrednosti psihoanalitičnih konceptov. Njegov zaključek je bil, da psihoanaliza odpira in vzpodbuja nova področja raziskovanja na področju psihologije osebnosti, ni pa "dobra znanost", ker nima dovolj natančno opredeljenih pojmov in ne uporablja eksperimentalne metode. V svoji oceni je Sears storil v bistvu enako napako kot Watson, ker je uporabil merila pozitivistične veljavnosti empiričnih dejstev pri oceni teoretičnih konstruktov psihoanalize. Leta 1958 je filozof Sidney Hook organiziral simpozij o vprašanih znanstvenih metod v filozofiji in psihoanalizi. Zaključek, do katerega so udeleženci prišli je bil, da glede nujnih in zadostnih kriterijev za znanstvene discipline ni jasnega dogovora. Ugotavljanje znanstvene vrednosti psihoanalitičnih spoznanj se je nadaljevalo. Leta 1977 sta Fisher in Greenberg proučila okrog 2000 posameznih študij. Ugotovila sta, da število raziskav s področja psihoanalize presega proučevanja v okviru katerekoli druge psihološke teorije. Prišla sta tudi do ugotovitve, da rezultati v presenetljivi meri podpirajo Freudova spoznanja. Študije, ki sta jih proučila, naj bi potrjevale zlasti ugotovitve o povezavah razvojnih faz in nekaterih vidikov analne in oralne osebne strukture, ugotovitve o etiologiji homoseksualnosti, o vzrokih paranooidnosti, potrjeni naj bi bili mnogi aspekti ojdipalnega kompleksa in teza o funkciji sanj v procesu psihične ekonomike. Po drugi strani pa ugotavljata, da nekateri drugi deli Freudove teorije sanj niso bili v zadostni meri potrjeni, kot tudi ne določene predpostavke o značilnostih razreševanja ojdipalnega zapleta pri ženskah. Prav tako ocenjujeta, da Freud ni nikdar dovolj jasno opredelil nujne in zadostne pogoje za terapevtske učinke psihoanalize. Kljub sistematičnosti in težnji po znanstveni nepristranskosti lahko tudi za njuno delo rečemo, da je v njem prihajalo do določene konfuznosti, predvsem ker so se pogosto med seboj mešala empirična dejstva, koncepti in hipoteze. V zvezi s statusom psihoanalize je gotovo omembe vredna tudi misel Gardnerja Murphyja, da se nevarnost za znanost ne skriva v tem, da bi v preveliki meri uporabljala Freudova spoznanja, pač pa v tem, da bi jih spregledala.

Sicer pa problem znanstvenega statusa ni specifičen zgolj za psihoanalizo, ampak je skupen vsem humanističnim vedam. Aprioristične trditve, da je eksperimentalna psihologija "znanstvena", psihoanaliza in vede, ki uporabljajo drugačne metode pa zato "neznanstvene", je vsekakor treba pretehtati tudi z vidika pogledov, ki se razlikujejo od strogo pozitivističnih.

Struktura psihoanalitične teorije

Psihoanaliza kot dinamični psihološki sistem vsebuje (po Fine; 1979) tri vidike: pogled na to, kakšen je človek, vizijo o tem, kakšen bi lahko bil in konceptualni okvir, ki služi pojasnjevanju tega. Konceptualni okvir je ogrodje psihoanalitične teorije osebnosti, zato si ga oglejmo nekoliko podrobneje.

Če želimo oceniti psihoanalizo kot teorijo osebnosti, je treba pred tem opredeliti "merila dobre teorije" oziroma ugotoviti, kaj od teorije osebnosti pričakujemo in kakšna naj bi bila, da lahko služi svojemu namenu. Malce poenostavljeno bi (po Wolmanu; 1965) za teorijo osebnosti lahko rekli, da naj bo to povezan sistem - nekakšna mreža konstruktov in načel povezovanja, znotraj katerih je možno smiselno urediti opazovana dejstva v zvezi z osebnostjo. Pojasnjevati mora celotno organizacijo osebnosti kot tudi zveze delov med seboj in s celoto, kar navadno zahteva določeno hierarhično ureditev. Dati mora razlago notranjega dogajanja kakor tudi funkcioniranja osebnosti navzven. Poleg tega pa mora vključevati tudi razlago razvoja in spreminjanja osebnosti.

Če to splošno opredelitev teorije osebnosti nekoliko podrobneje razčlenimo in dopolnimo ugotovimo, da teorija potrebuje:

- predmet proučevanja

- metode raziskovanja

- načela in pravila povezovanja na različnih nivojih, od povezovanja empiričnih dejstev, do zvez in odnosov na višjih nivojih abstrakcije, kar vključuje še: opredelitve abstraktnejših pojmov, uporabo teoretičnih konstruktov in modelov, tvorbo teorij in hipotez nižjega reda in končno povezavo v koherenten sistem.

Da je psihoanaliza kot teorija zasnovana na izjemno bogatih empiričnih podatkih, najbž ni treba posebej poudarjati. Predmet njenega opazovanja je vedenje v najširšem smislu, predmet proučevanja pa celotna osebnost. Že samo Freudova dela predstavljajo ogromno zakladnico opisov kliničnih fenomenov in opazovanj. Njegovi empirični podatki presegajo zgolj opise motenj in vedenja, vezanega na terapevtska dogajanja. V materialu, ki ga je skušal teoretsko osmisliti, najdemo poleg vsakdanjih dogodkov, spodrseljavev v vedenju in govoru tudi umetniške produkcije, mite, fenomene dogajanj v skupinah in širše v družbi, pa vse do religije in ideologij. Če k temu dodamo še ostala empirična opazovanja, ki so se v skoraj sto letih nabrala v obsežnem fondu psihoanalitske literature, prav gotovo ne drži, da bi bilo empirično pod-

ročje, ki ga psihoanaliza odkriva in raziskuje, v kakršnemkoli pogledu ozko ali vezano le na specifične vrste vedenja in doživljanja. Zato tudi teza, da je psihoanaliza predvsem klinična teorija ali morda celo ožje, da je predvsem teorija nevroz, nikakor ne drži. Še prav posebej pa ne drži, da bi se psihoanaliza ukvarjala s proučevanjem izjemnih ali obrobnih pojavov in da bi bila v tem smislu neživljenjska. Odmaknjenost od življenja se psihoanalizi pripisuje, kadar se zaradi emocionalnih odporov skuša zanikati obstoj pojavov, ki jih raziskuje. Je pa v zvezi s predmetom proučevanja treba povedati, da se psihoanaliza ne omejuje le na zunanje, manifestne, objektivno dane in po možnosti merljive oblike vedenja.

Od predmeta raziskovanja nikakor ni mogoče ločiti vprašanja metode in obratno. Kadar je govor o psihoanalitskih metodah, navadno pomislimo na terapevtsko metodo ali na metode tolmačenja, kot na primer analizo sanj, analizo odporov, analizo transfera. Vendar nas na tem mestu ne zanimajo tiste metode, ki pomenijo v bistvu že uporabo psihoanalitične teorije, pač pa najprej temeljna metoda pridobivanja podatkov. O metodi lahko najpreprosteje govorimo kot o načinu registriranja dejstev. Ker pa je narava podatkov, ki jih psihoanaliza proučuje raznovrstna, saj obsega poleg manifestnega vedenja tudi misli, fantazije, sanje, čustva, in ker je specifičen tudi sam kontekst pridobivanja podatkov v analitski situaciji, ne moremo zreducirati problema metode opazovanja le na vprašanje izbora med dvema klasičnima psihološkima metodama - med metodo introspektivne psihologije in metodo behaviorističnega proučevanja. Zato se lahko strinjamo z Rapaportom (1959), da je pglavitna metoda psihoanalize t.i. "participant-observation" varianta metode interpersonalnih odnosov ali po naše - metoda udeleženega opazovanja. Če bi jo hoteli uvrstiti v nek širši okvir, bi jo morda najustrezneje označili kot specifično obliko fenomenološke metode. V klasični terapevtski metodi psihoanalize, ki temelji na prostih asociacijah in konceptu transfera, se uporablja nedirektivna in interpretativno genetična tehnika v kombinaciji z analizo obramb udeležencev opazovanja. Posebnost psihoanalitske metode "udeleženega opazovanja" in tisto, kar jo bistveno razlikuje od drugih fenomenoloških opazovanj, je prav v njeni povezavi s fenomenom transfera. Psihoanaliza pa v raziskovanju in pridobivanju podatkov uporablja seveda tudi druge metode, ki same po sebi niso specifično psihoanalitske, kot na primer metodo intervjuja, projektivnih tehnik, pa tudi metodo objektivnega opazovanja in celo eksperimentalne metode. Res pa je, da je klasična psihoanaliza, kljub predpostavki o kvantiteti psihičnih dogajanj, povsem zanemarila problem kvantifikacije. Merjenja nekaterih dimenzij, ki izvirajo iz psihoanalitskih spoznanj, so se lotile tudi smeri psihologije, ki v teoretskih izhodiščih ne izvirajo iz psihoanalize, vendar so "posvojile" njene posamezne dele.

Mnogi psihoanalitični pojmi in teoretični konstrukti so se v procesu nastajanja teorije pojavili v določenih zvezah in so kasneje dobili dopolnjen ali spremenjen pomen. Nekateri so se izgubili iz psihoanalitičnega besednjaka. Uporaba nekaterih je bila tudi nedosledna, kar je z vidika nastajanja teorije

razumljivo. V začetkih psihoanalize opredelitvam pojmov niso namenjali velike pozornosti tudi zato, ker je večji del strokovne komunikacije potekal preko osebnih stikov med psihoanalitiki. Terminološke nejasnosti takrat še niso ogrožale sporazumevanja. Poleg tega se tako v Freudovih delih kot tudi v delih psihoanalitikov prve generacije niti ni jasno opredelilo vrste predpostavk. V atmosferi timskega dela to očitno ni bilo nujno. Potreba po jasnejših definicijah se je pokazala šele kasneje. Nekje v štiridesetih letih se je položaj močno spremenil. Posamezne večje skupine psihoanalitikov so se vse bolj zapirale in komunikacija med njimi je slabela. Poleg tega so se psihoanalitični pojmi razširili po psihiatriji, psihologiji, psihosomatski medicini, socialnem delu, pedagogiki. Morda lahko za prvo "veliko pospravljanje" na tem področju štejemo delo Hartmana, Krisa in Loewensteina *Beležke o formiranju psihičnih struktur* (1946). Avtorji ugotavljajo, da kljub temu, da je psihoanaliza (v štiridesetih letih) že dosegla "priročniško fazo", ni zanjo še nikakršnega priročnika. Da bi razumel sistemsko povezanost psihoanalize, mora študent nujno proučiti njen razvoj. Kaže, da edino ta daljša pot, za katero se odločijo le redki, omogoča popolno razumevanje psihoanalize. Brez tega je študent v stalni nevarnosti, da sploh ne pride do celostnega poznavanja psihoanalize. Velika verjetnost pa je, da bo ponovno "odkril" dele, ki so iz utemeljenih razlogov že ovrženi.

Ko skušamo oceniti pomen in mesto psihoanalize, kakršno zavzema danes v psihologiji, psihoterapiji, psihiatriji, in širše v polju humanistične znanosti, si moramo najprej ogledati, na katerih temeljnih postavkah je zgrajen teoretični sistem psihoanalize in kako široko polje tolmačenja v psihologiji pokriva. Pri tem se bomo za začetek spomnili na Freudova teoretska prizadevanja pri izgradnji njegovega metapsihološkega modela, v največji meri pa se bomo oprli na analizo Davida Rapaporta in jo skušali dopolniti z novostmi v psihoanalizi zadnjih desetletij in tako priti do slike današnjega stanja psihoanalitične teorije.

Osnova Freudove metapsihologije, kakor je imenoval splošno teorijo psihoanalize, je v zahtevi, da se vsak mentalni proces prouči na podlagi treh koordinat - to je skozi dinamični, topični in ekonomski vidik. Tudi glede vprašanja duševnega zdravja je menil, da ga je mogoče opredeliti le v pojmih metapsihologije. V podrobnejšo razlago teh treh osi psihoanalitične teorije se na tem mestu ne bomo spuščali. Metapsihologija je, za razliko od klinične psihoanalize, na nek način odmaknjena od dejstev, saj predstavlja poskus konstrukcije znanstvene teorije ali obče psihoanalize. Freudovo metapsihologijo sestavljata dve vrsti konceptov. Eno predstavljajo koncepti kot so Id, Ego, Superego, represija, ki jih je moč neposredno prevesti v klinično realnost; drugi, kot na primer katekse, transformacija energije in podobno pa so bolj hipotetične narave. Znano je, da je imel Freud pri pisanju "Metapsihologije" kar nekaj težav in je zato dele, ki se mu niso zdeli znanstveno dovolj zreli, uničil. Izmed dvanajstih esejev so objavo dočaklali: "Nagoni in njihova uso-

da", "Potlačevanje", "Nezavedno", "Metapsihološka dopolnila teorije sanj" ter "Žalost in melanholija". Freud se je k metapsihološkim vprašanjem vračal vsakič, ko je odkril nova klinična dejstva in je zanje potreboval ustrezno teoretično razlago.

K Freudovim trem prvotnim metapsihološkimi izhodiščem so kasnejši teoretiki dodajali nove postavke. Tako se je na primer kazala nejasnost glede dinamičnega postulata. Freud je menil, da je v njem zaobsežen že tudi genetski vidik, medtem, ko sta bila Heinz Hartman in Ernest Kris (1946) prepričana, da je ta dva vidika treba med seboj razlikovati. Med teoretiki, ki se odlikujejo s sposobnostjo teoretske sinteze v pristopu psihoanalitski teoriji, zavzema prav posebno mesto psiholog David Rapaport. Delo "Struktura psihoanalitske teorije", ki ga je leta 1959 napisal za zbirko Sigmunda Kocha "Psihologija - študija o znanosti", je še danes temeljna epistemološka analiza psihoanalize kot znanosti. Rapaport ocenjuje, da ima psihoanalitska teorija impresivno notranjo strukturno povezanost, ki pa je skrita in težko razpoznavna pod sloji številnih dopolnitev in modifikacij. Stanje psihoanalitske teorije je Rapaport ob koncu petdesetih let ocenjeval takole: "Reformatorji psihoanalize so prizadeli njeno strukturno enovitost. Jung in Adler, ki sta razvila razmeroma neodvisni teoriji, nista uspela svojim pogledom dati zaokrožene forme, ki bi jih jasno ločila od Freudove teorije. Situacija je še slabša, kar se tiče revizij Stekela, Ranka, Sullivana Horneyeve, M. Klein, Kardinerja, Frencha, Reika, Fromma in S. Rada. Medtem ko vsak napada kakšno od Freudovih postavk in jo nadomešča z drugimi (ki sicer vsebujejo tudi zrno resnice), nihče ne razmišlja o tem, kako njihove revizije vplivajo na teorijo kot celoto. Nekateri (npar. Stekel, Kardiner, Aleksander, French, Reik) sicer trdijo, da njihove revizije ne vplivajo na ostali del sistema, vendar to z ničemer ne utemeljijo. Drugi (Rank, Horney, Sullivan, Rado) pa trdijo, da so Freudov sistem nadomestili s svojim, ob tem pa ne predstavijo lastne zaokrožene teorije. Nihče od neofreudovcev ni uspel svojih pogledov integrirati v celotno psihoanalitsko teorijo. Pa tudi nobenega resnega poskusa ni bilo, da bi psihoanalitsko teorijo zamenjali z nekim drugim sistemom, znotraj katerega bi bilo mogoče pojasniti vso paleto pojavov, ki jih pojasnjuje psihoanaliza." Rapaport gre v svoji oceni celo tako daleč, da meni, da proučevanje del nekaterih neofreudovcev, resno postavlja pod vprašaj njihovo poznavanje in razumevanje psihoanalitskega sistema.

Rapaport meni, da začrtuje okvir psihoanalitske teorije deset temeljnih postulatov. Ker lahko prav skozi analizo temeljnih postavk psihoanalize prepoznamo okvir teorije in s tem polje, ki ga pokriva, si jih po vrsti oglejmo. Pri tem se bomo držali sistema, kot ga je ob koncu petdesetih zastavil Rapaport, vanj bomo vključili tudi dele, ki pripadajo razvoju psihoanalize v novejšemu času. Tako bomo lahko tudi spoznali, zakaj se psihoanalitska teorija izmuzne običajnim klasifikacijskim načelom, po katerih delijo teorije osebnosti na primer v skupine elementarističnih in celostnih, bioloških in socialnih, vedenjskih in globinskih in kar je še podobnih delitev.

Temeljne postavke psihoanalize

1. Empirijsko izhodišče psihoanalize lahko najkrajše izrazimo z ugotovitvijo, da je predmet proučevanja psihoanalize človekovo vedenje. Trditev se utegne zazdeti sporna nekomu, ki proučevanje vedenja pripisuje zgolj behaviorizmu. Verjetno se je v zvezi s psihoanalizo prav zato ta postulat pogosto spregledoval. Dejstvo, da se psihoanaliza ukvarja z vedenjem, je večkrat ostajalo prezrto tudi zaradi poudarka na podzavestnih procesih, skritih determinantah vedenja, nagonih, psihičnih strukturah in podobnem. Treba je povedati, da psihoanaliza proučuje vedenje v najširšem smislu in v vsej njegovi pestrosti ter pri tem upošteva tako njegov manifestni kot latentni del, tako vsakdanji kot izjemni, tako normalni kot patološki. Čeprav je Freud že 1905. zapisal, da je predmet psihoanalize proučevanje celotnega vedenja, je psihoanaliza šele s Hartmanom resnično začela postajati obča teorija osebnosti.

2. Geštaltistični princip psihoanalize lahko izrazimo v trditvi, da je vedenje povezano in nedeljivo. Včasih sicer zaradi izražanja posameznih avtorjev lahko nastaja drugačen vtis, ko se na primer neko vedenje površno opisuje, kot recimo izvirajoče iz *Ida*, drugo pa se na primer pripisuje *Egu* ali *Superegu*. V resnici pa nobenega vedenja ne moremo pravilno opisati zgolj v povezavi z eno psihično strukturo. In tudi psihoanalitična tolmačenja to praviloma upoštevajo. Psihične strukture in drugi koncepti, konstruirani za razlago vedenja se nanašajo samo na specifične vidike ali sestavine vedenja in ne na celotno vedenje. Ali drugače - vsako vedenje vsebuje komponente zavestnega in izvenzavestnega, komponente *Ida*, *Ega* in *Superega* in je zato tudi multiplo determinirano.

3. Organizmični postulat predstavlja ugotovitev, da nobeno vedenje ni izolirano. Vsako vedenje je sestavni del osebnosti in je z njo nedeljivo povezano. Iz tega sledi zahteva, da poteka sleherna razlaga vedenja v okviru funkcioniranja celotne osebnosti. To je seveda povsem v nasprotju s tistimi pojmovanji, ki so skušala označiti psihoanalizo kot atomistično in mehanicistično teorijo. Res, da je v zgodnji teoriji mogoče zaslediti manj kompleksne razlage, ko se na primer osrednji vlogi nagona pripisuje celotno integracijsko funkcijo vedenja, vendar pa nadaljnji razvoj teorije in še posebej strukturalni model psihičnih struktur jasno kaže na organizmični princip.

4. Genetska postavka govori, da je vsako vedenje del genetične serije epigenetsko določenih sekvenc. Vedenje, preoblikovano z izkušnjami iz preteklega vedenja, rezultira v aktualni stopnji osebnostnega razvoja in tako se preteklost nadaljuje v sedanjosti. Genetsko gledanje daje človekovemu aktualnemu življenju zgodovinsko dimenzijo. Če je vsako vedenje v bistvu epigenetski produkt, iz tega sledi, da ga je treba proučevati iz razvojnega vidika. Ker se v zvezi z genetskim načelom pojavljajo določene nejasnosti ali napačna tolmačenja, je treba poudariti, da vedenje ni niti samo neposreden rezultat zorenja in tudi ne v celoti zgolj posledica izkušenj. Razvoj vedenja in osebnosti je v psihoanalizi pojmovan kot proizvod epigenetsko določene smeri, ki

po eni strani izhaja iz notranjih pogojev organizma in se povezuje s kulminiranimi izkušnjami iz medsebojne interakcije notranjega in zunanje- ga. Človekovo vedenje se razvija po "osnovnem planu" epigenetskega procesa skozi vrsto razvojnih kriz, kjer je rešitev naslednje odvisna od razrešitve predhodnih. V tem planu sta razvoj libida in razvoj Ega specifična procesa. Genetični vidik vsebuje razvoj nagona, ki se izraža v danem vedenju in razvoj struktur, udeleženih v vedenju ter končno razvoj celotne osebnosti. V tem procesu imajo, ob udeležbi pojavov fiksacije in regresije, odločilno vlogo izkušnje zgodnjega otroštva. Tako razvoj libida, kot razvoj Ega potekata skozi posamezne stadije, od katerih je klasična psihoanaliza proučila stopnje psihoseksualnega razvoja. Razvojna ego psihologija in teorija objektivnih odnosov pa sta kasneje dodali še stopnje razvoja posameznih ego funkcij in faze v razvoju objektivnih odnosov. Oboje pa je pripeljalo do boljšega razumevanja in natančnejšega poznavanja procesov strukturiranja psihičnega aparata. Z genetičnega vidika je tudi razumljivo, da ima lahko na videz enako vedenje različen psihološki pomen in tudi, da razlaga vedenja zgolj v povezavi s situacijo, v kateri se pojavlja, še ne zadostuje za polno razumevanje vedenja.

5. Topografski vidik v psihoanalizi poudarja, da so najpomembnejše determinante vedenja zunajzavestne. Pojem nezavednega se ni pojavil šele z nastankom psihoanalize. Skozi zgodovino filozofije in znanstvene misli ga lahko spremljamo od Sv. Avgustina, preko Leibniza, Herbarta, Fechnerja do Helmholtza in drugih. Znano je tudi, da je Freud postal pozoren na zunajzavestna dogajanja v zvezi s Charcotovimi domnevmi o vlogi podzavesti pri nastanku histeričnih fenomenov in zaradi spominskih praznin. Mnoge razlage v psihologiji operirajo s podobnimi pojmi, vendar ima teza o podzavestni determiniranosti v psihoanalizi nekatere značilnosti, ki jo ločujejo od vseh drugih. Izrecno je namreč opredeljeno, kaj vsebuje področje zunajzavestnega, opredeljen je vpliv podzavestnega na zavestno, proučeni so zakoni delovanja podzavestnega in zavestnega. Freud je ugotovil, da so ideje v nezavednem svobodne in zato podvržene različnim transformacijam, kot na primer medsebojnemu povezovanju na način, ki je videti nenavaden in nelogičen, ali pa da prihaja do spajanja več idej v neko novo entiteto in podobno. Zavestna ideja pa teži k temu, da zadrži svoj logičen odnos do drugih zavestnih idej. Obstaja tudi sistematično ločevanje tistega dela zunajzavestnega, ki lahko pod določenimi pogoji postane zavestno in vsebin, ki ne morejo v zavest. Pomembna razlika je tudi v tem, da druge teorije opisujejo tisto, kar ni v polju zavesti, z nepsihološki pojmi (na primer nevrološkimi procesi), psihoanaliza pa področje zunajzavestnega dosledno opisuje s psihološkimi izrazi motivacije, čustev, misli.

6. Dinamični postulat govori o tem, da je celotno vedenje končno nagon- sko determinirano. Ta teza je postala najširše poznana v značilni izkrivljeni obliki, ki govori o tem, da je vedenje determinirano s spolnostjo. Pri tem se navadno spregleda razlika med običajnim pomenom besede seksualnost in psihoanalitskim pojmom psihoseksualnosti. Spregleda pa se tudi to, da ta po-

stulat govori o "končni determiniranosti". Res se je do petdesetih let tega stoletja v psihoanalizi posvečalo največ pozornosti proučevanju seksualnega nagona, vendar je bila psihoseksualnost opredeljena tako široko, da je vsekakor ne gre izenačevati s spolnostjo. Temelj dinamskega postulata je spoznanje o nagonski determiniranosti in odkritje faz psihoseksualnega nagona. Vemo, da je teorijo nagonov v razvoju psihoanalize doletelo precejšnje število sprememb in dodelav že za časa Freudovega ustvarjanja, vendar to v osnovi ne spreminja teze o nagonski determiniranosti vedenja. Pomembne dopolnitve so kasneje prinesla še raziskovanja razvoja ega, ki so pomagala razjasniti uganko prepletanja libida in agresije ter odnos med nagonskimi pulzijami in usmerjenostjo v objekte, ne da bi s tem porušila enega od temeljnih kamnov teorije. V zvezi z dinamsko razlago je treba povedati, da je zmotno tudi dokaj razširjeno prepričanje, da psihoanaliza zasleduje le vlogo posamičnega motiva v vedenju. Freud je v analizi sanj našel dovolj podkrepljujočih podatkov za predpostavko o motivacijskem pomenu spolnega nagona, vendar spolnemu nagonu v psihoanalizi niso pripisovali isključne motivacijske funkcije. Psihoanalitski pristop predpostavlja multiplo determiniranost ob upoštevanju množstva motivov. Spoznanje, da je vsako vedenje motivirano, ima svoje nedvoumne empirijske korene. Vzročni zakoni oblikovanja nevrotskih simptomov se kvalitativno ne razlikujejo od vzročnih zakonov, ki določajo normalno vsakodnevno vedenje posameznika. Za Freuda vzroki vedenja niso izolirani in mehanicistični, saj je poleg kavzalnosti in kondicionalnosti v dinamiki vedenja upošteval tudi finalnost. Vedenje je vpeto med nagonске sprožilne dejavnike in objekte zadovoljitve in kaže poleg kavzalne determiniranosti tudi nek teleološki značaj. Tudi koordinacija med nagonom in objektom ima svojo genetično komponento, ki gre od zahteve po takojšnji in brez-pogojni zadovoljitvi (princip ugodja), do sposobnosti odlaganja in do zmožnosti substitucije objekta in tako do večje fleksibilnosti. Tako se v dinamski sistem vključuje avtonomnejša funkcija Ega, kar ima za posledico neko drugačno determiniranost. In tu pridemo do razumevanja izraza "končno determinirano". Ko namreč tezo o nagonski determiniranosti proučimo skupaj z upoštevanjem genetskega načela in načela nedeljivosti in multiple determiniranosti vedenja ter vključimo še spoznanja ego psihologije, dobi dinamični postulat - čeprav še vedno ključen v psihoanalizi, pomen, ki je daleč od preprostega mehanicizma.

7. Ekonomski princip v psihoanalizo bi lahko izrazili s tezo, da vedenje odvaja psihično energijo in je po njej regulirano. Zgodnja Freudova opažanja o razmerjih nagonskih pulzij in moči potlačevanja so ga napeljala na hipotezo o kvantitativnih vidikih duševnega dogajanja. Psihološko energijo je konceptualiziral kot nagonsko, proces neposrednega praznjenja pa kot primarni proces. Primarni proces kot neposredno praznjenje troši, v primerjavi s sekundarnim procesom, ki opravlja regulativno funkcijo, velike količine energije. Pri prehajanju iz primarnega v sekundarni proces prihaja, skozi procese vezanja in neutralizacije libida in agresije, tudi do transformacije in

drugačne ekonomike trošenja psihične energije. Freud ni bil nikoli povsem zadovoljen s svojimi kvantitativnimi formulacijami in tudi kasnejši teoretiki so prav ta del teorije šteli za najmanj dodelan. Vendar je predpostavka o kvantitativnih vidikih psihične energije utemeljena na kliničnih opazovanjih in vgrajena v razumevanje moči nagonskih pulzij, intenzitete afektov, jakosti potlačevanja in drugih obramb in odporov in v osnovo funkcioniranja kontrolnih struktur, zato se ji psihoanaliza kot teoretični sistem ne more odreči.

8. Strukturalni princip v psihoanalizi pomeni, da je vedenje regulirano s pomočjo psihičnih struktur. Strukturalni model implicira koncept intrapsihičnega konflikta. Psihični konflikt je sicer v središču mnogih religij in filozofskih pogledov, Freudov prispevek pa je, da je področje konflikta podvrget znanstvenemu proučevanju. Freud je na podlagi opažanj nevrotskih težav prepoznal obstoj psihičnih konfliktov. Iz tega omejenega vzorca je kasneje razširil svoja opazovanja in prišel do ugotovitve, da je konflikt vsebovan v vsakem vedenju in da v človekovi osebnosti obstajajo mentalne strukture, ki upravljajo s konfliktom. Teoretično razumevanje narave konflikta se je v psihoanalizi spreminjalo. Proučevanje posameznih elementov v konfliktu samo po sebi ne zadošča za razlago vedenja. Zato teorija, ki vidi v središču vedenja konflikt, nujno potrebuje razlago struktur, ki so vpletene v konflikt. Freud je namreč sčasoma ugotovil, da sile, ki so zapletene v tipične konflikte, niso razporejene naključno in da so grupirane v strukture z določeno notranjo kohezivnostjo in prepoznavno organizacijo. Tako se funkcije, ki so povezane s človekovimi temeljnimi potrebami in njihovo težnjo po zadovoljevanju, grupirajo kot funkcije Ida, funkcije Ega se grupirajo okrog odnosa z realnostjo, funkcije Superega pa okrog moralnih zahtev. S tem, ko je kot podlago za opredelitev psihičnih struktur vzel funkcije, je na polje psihologije pravzaprav prenesel model fiziološkega pristopa. Vendar pa njegove psihične strukture nimajo niti anatomskega niti fiziološkega korelata. Freud je menil, da se mora zato psihološka terminologija ohraniti, dokler se je ne bi dalo ustrezno nadomestiti s fiziološkimi pojmi. V zvezi s strukturnimi pojmi je treba zapisati še neko opozorilo. Imena psihičnih struktur pomenijo uporabo metaforičnega jezika, zato se včasih dogaja, da se psihične strukture razume v antropomorfnem smislu in tako prihaja do zamenjave pojmov, ko se na primer Ego enači kar s celotno osebnostjo. Na ta način strukturni pojmi izgubijo svojo funkcionalno konotacijo. Zgodovinsko gledano, se je model psihičnih instanc v razvoju psihoanalitske teorije izoblikoval preko proučevanja mehanizmov kontrole impulzov. Kot kontrolni mehanizmi pred vzpostavitvijo modela psihičnih struktur so se pojavljali koncepti realnosti v funkciji represije, t.i. ego nagoni, koncept cenzorja, idealizirani koncept sebe, sekundarni proces. Za strukturalni model je bilo pomembno tudi spoznanje, da so poleg nagonov, zunajzavestni tudi nekateri drugi psihični procesi. Tega samo znotraj topografskega modela ni bilo mogoče več ustrezno pojasniti. Tudi psihične strukture imajo svojo razvojno dimenzijo. Zato se v razvoju spreminjajo in interiorizirajo tudi sami konflikti. Tisto, kar je bilo v zgodnjem otroštvu

konflikt med otrokovimi notranjimi impulzi in zahtevami staršev, torej med impulzi in realnostjo, se ob razvoju psihičnih struktur spremeni v interiorizirani medstrukturni konflikt Ida in Ega ali Ega in Superega. Prav koncept intrapsihičnega konflikta ločuje psihoanalizo od drugih razlag, ki sicer v razumevanju vedenja tudi upoštevajo konflikt, vendar ga pojmujejo preveč poenostavljeno; največkrat zgolj na ravni zavestnega konflikta. Psihoanaliza se za vprašanje, kako se konflikti ponotranjijo, ni posebej zanimala vse do dvajsetih let. Pred tem se je skušalo izluščiti vrste posameznih konfliktov, značilnih za različna psihopatološka stanja. Poskusi, da bi na ta način prišli do posebnih etioloških faktorjev, so se sicer v primeru določenih motenj pokazali kot klinično uporabni, vendar je z vidika celostnega razumevanja tak pristop pomanjkljiv. Po prvotnem pojmovanju naj bi struktura Ega v procesu ontogeneze nastala iz Ida in tako naj bi razvoj Ega potekal skozi konflikte. Dela ego psihologov pa so opozorila tudi na tisti del Ego aparata, ki se razvija v brezkonfliktni coni in so njegove funkcije vsaj v začetku razmeroma neodvisne od nagonških determinant ter ne služijo nujno potrebam nagonške zadovoljitve, se pa kasneje tudi vključujejo v konfliktno uravnavanje vedenja. Pojem primarne in sekundarne avtonomije ego funkcij zahteva v teoriji tudi drugačno rešitev energetskega vprašanja, kot jo je dala klasična psihoanaliza.

9. Adaptacijski vidik pomeni, da je vedenje determinirano z realnostjo. Realnost je v psihoanalitski teoriji pojmovana kot zunanji izvor stimulacije, kar implicira tudi somatski aspekt ob izključitvi nagonških izvorov. Gre torej za pojmovanje realnosti kot zunanje realnosti, nasproti t.i. psihološki realnosti. Sam koncept realnosti je v razvoju psihoanalitske teorije doživel najbrž največ modifikacij z zelo dalekosežnimi posledicami. Sicer pa je proučevanje odnosa do realnosti izjemno zapleten problem, ki vključuje tako psihološke kot biološke in ne nazadnje tudi filozofske spoznavnoteoretske vidike. V zgodnejših psihoanalitskih razlagah se je koncept realnosti pojavil v t.i. travmatski teoriji, kjer je bila realnost dejavnik, ki je sprožil izrinjanje, in proti kateremu so bile usmerjene obrambe. Vplivu realnosti na nepatološke oblike vedenja se v zgodnji fazi ni posvečalo posebne pozornosti. V obdobju po teoriji travme je bil v razvoju teorije v ospredju problem proučevanja nagonških determinant in notranje stimulacije, zunanji stimulaciji pa niso pripisovali pomembnejše vloge regulatorja vedenja. Zgodnja psihoanalitska teorija realnosti ni upoštevala v smislu pozitivnih možnosti za razvoj. Ko je bila postavljena teorija libida, je v njej realnost nastopila kot ponudba objektov za zadovoljitev nagonških teženj. Kot usmerjevalec se je pojavil koncept izbora objekta. S konceptom sekundarnega procesa pa je realnost začejala dobivati širšo vlogo in ni bila več samo polje iskanja objektov. S posredovanjem sekundarnega procesa so začeli vstopati v ospredje realni odnosi, s čimer se je odpiralo vprašanje adaptacijskih mehanizmov. Nadaljnja verzija teorije je že vključevala koncepte principa realnosti in pojem testiranja realnosti. S tem se je zmanjševala izključna vloga nagonških determinant vedenja, real-

nost pa je začenjala dobivati pomembnejšo vlogo kot kodeterminator vedenja. Realnost tako ni imela več le vloge udeleženca v konfliktu, ampak je v egopsihološki teoriji dobila pomen strukturirajočega dejavnika v razvoju psihičnih struktur. Z odkritjem ego aparatov primarne avtonomije (Hartman; 1959), s konceptom razvoja iz nediferencirane matrice, konceptom vnaprejšnje adaptiranosti na povprečno pričakovano okolje in z razširitvijo epigenetskega principa na celotni razvoj osebnosti, je realnost dobila v psihoanalizi drugačen pomen. Biološka opremljenost organizma se v polju realnosti sreča s "povprečnim pričakovanim okoljem", v katerem potekajo procesi adaptacije. S tem je psihoanaliza zgradila razlago razvoja in vedenja na procesih izgradnje avtonomije, vpetih med nagonske in zunanje pogoje in ponudila tudi genetsko in dinamsko razlago odnosa med determiniranostjo in avtonomijo. Vedenje tako ni niti pasivni odgovor na notranjo ali zunanjo stimulacijo, pa tudi ne zgolj posledica človekove avtonomne volje.

10. Socialni vidik psihoanalitske teorije pojasnjuje določanje vedenja preko delovanja socialnih dejavnikov. Prav v zvezi s to postavko je bilo verjetno največ nasprotujočih si pogledov, kritik, zavračanj, modifikacij, dopolnitev, nerazumevanj in izkrivljanj psihoanalize. To je sicer težko razumljivo. Skoraj odveč je dokazovati, da je psihoanaliza že od samih začetkov upoštevala tako pomen realnega izkustva v celoti, kot tudi posebne socialne izkušnje. Že zgodnji Freudovi koncepti samoohranitvenih nagonov, izbire objektov in še prav posebej Ojdipov kompleks kot prototip socialnega konflikta, zgovorno pričajo, da psihoanaliza ni nikdar zanemarila socialnega vidika. Konflikt z Adlerjem in zavračanje Sullivana, Horneyeve in Kardinerja je sicer na videz potekal na polju pojmovanja socialnega vidika, vendar je bilo pravo jedro razdora v resnici zavračanje teze o nagonski determiniranosti, kar v končni posledici pomeni zrušitev celotnega sistema psihoanalize. Ilustrativen primer tega je spremljanje razvoja Frommovih pogledov (H. Wells; 1963). Ego psihologija je uspešna vključiti socialni vidik v psihoanalitsko teorijo, ne da bi s tem okrnila njeno strukturno enovitost, tako da se socialno ne pojavlja v teoriji zgolj v funkciji represije ali v funkciji oskrbe objektov, ampak kot polje, znotraj katerega je edino mogoč razvoj osebnosti. Dopolnitve klasične psihoanalitske teorije s fokusiranjem na analizo ojdipalne situacije so šle v smeri proučevanja oralne faze in kakovosti diadnega odnosa ter v smeri raziskovanja psihosocialnega razvoja po zaključku ojdipalne faze.

Pregled temeljnih postavk nedvomno kaže na ambicijo psihoanalize, da postane splošna psihologija. To ima svoj odraz ne le v izrazito holistično zasnovanem pristopu, pač pa tudi v prizadevanjih izgraditi vseobsegajoč psihološki sistem. Treba je reči, da slehernega od naštetih vidikov sicer zasledimo tudi v drugih razlagah osebnosti, vendar je posebnost psihoanalize v tem, da vztraja na upoštevanju prav vseh. Že Freud je prišel do spoznanja, da za razlago psihopatologije ne zadošča samo prepoznavanje specifične dinamike motivov in obramb, pač pa je treba razlago opraviti znotraj razumevanja celotne osebnosti bolnika. Psihoanaliza je postopoma prešla od ozko klinične teorije,

od začetnega ukvarjanja s simptomom, preko iskanja specifične dinamike in specifičnih konfliktov v razlagi motenj, do zahteve po analizi celotne osebnosti. Presojajo, ali je zato psihoanaliza utesnjujoča ali pa prav zaradi tega odpira najširše možnosti razumevanja človekovega vedenja in doživljanja ter najširše možnosti praktične uporabe, prepuščam bralcem. Zdi pa se mi potrebno dodati neko opozorilo namenjeno tistim, ki se poklicno ukvarjajo s proučevanjem osebnosti, s psihološko pomočjo in še zlasti s psihoterapijo. Ne gre si ustvarjati iluzije, da izbor teoretskega okvira delovanja nima - tako kot vse drugo - tudi svoje skrite zunajzavestne dinamike. Že različno dojetje realnosti, bodisi kot skupek omejujočih danosti in pravil ali pa kot polje svobode, ustvarjalnosti in širokih možnosti, ima nedvomno različno dinamsko ozadje, pač v odvisnosti od strukturnih značilnosti posameznika. In še nekaj - v vlogi strokovnjaka praktika se je potrebno zavedati vsaj dometa, področja uporabe in praktičnih konsekvenc, ki jih nosi v sebi opredelitev za to ali ono teorijo.

Razmerje med psihonalizo in humanističnimi znanostmi

V iskanju odnosa med psihoanalizo in sorodnimi znanostmi se bomo najprej ustavili pri psihologiji, ki jo kot bazično znanost o človekovi duševnosti in vedenju najdemo v osnovi številnih humanističnih in socialnih znanosti in iz katere izhaja velik del strokovne prakse na številnih področjih ukvarjanja s posamezniki in skupinami.

Da bi lažje proučili odnose med psihoanalizo in psihologijo, se je treba ponovno nekoliko vrniti v preteklost. Iz pisem Fliessu in Jungu (po Fine; 1979) je mogoče razbrati Freudovo mladostno ambicijo, da bi mu uspelo združiti celotno znanje o človeku v enovito znanost, katere temelj bi bila psihoanaliza - ambicijo, ki jo je javno izrazil šele mnogo kasneje, ko je na primer v Novih uvodnih predavanjih (1952) zapisal: "Strogo gledano obstajata le dve vrsti znanosti: psihologija - obča in aplikativna in naravoslovne znanosti." Menil je, da vse socialne znanosti predstavljajo zgolj uporabo psihoanalize in da ima psihoanaliza v sebi možnost za integracijo celotnega področja socialnih znanosti. Pravzaprav si je Freud zastavil tri cilje. Želel je zgraditi vseobsegajočo psihološko teorijo, razviti tehniko zdravljenja in ustanoviti nov poklic.

Če ostajamo v ožjih okvirih odnosa do psihologije, je treba poudariti, da je že Freud (za njim pa zlasti Hartman) psihoanalizo vedno pojmoval kot psihološki sistem. Neke vrste "uradno srečanje obeh znanosti na najvišjem nivoju" je bil Freudov obisk na Clark University leta 1909. Kljub zanimanju za Freudove ideje s strani takratnih vodilnih ameriških psihologov, kot sta bila Stanley Hall in William James in priznanju v obliki častnega doktorata, je za uradno psihologijo vse do leta 1940 značilno izrazito zavračanje psihoanalize. V Evropi se je psihoanaliza v začetku stoletja še težje uveljavljala, nacizem pa jo je v tridesetih letih skoraj povsem zatrl. Enako je veljalo tudi glede odnosa uradne psihiatrije in nevrologije do psihoanalize. Rapaport in Shakov sta 1964.

leta ugotavljala (po Fine; 1979), da se seznam ogorčenih kritikov psihoanalize prebira skoraj kot "Kdo je kdo" v stroki. Ob tem pa je zanimiva (že večkrat omenjena) dvojnost oziroma konfliktnost tega odnosa. Mnogi psihologi so se namreč zaradi lastnih težav podvrgli psihoanalizi in treba jim je priznati pogum, da so bili o tej svoji iskušnji pripravljeni tudi odkrito spregovoriti. Mimogrede je ob tem zanimiv tudi podatek (Lazarus; 1971 po Fine; 1979), da je od dvajsetih vedenjskih terapevtov, 10 iskalo pomoč zase pri psihoanalitikih, nihče (!) pa ni šel k drugemu vedenjskemu terapevtu. Leta 1940 je *Jurnal of Abnormal and Social Psychology* organiziral simpozij z naslovom "Psihoanaliza kot so jo videli psihoanalizirani psihologi". Kar nekaj uglednih psihologov je spregovorilo o lastni psihoanalitični izkušnji in skoraj vsi so poročali o pozitivnih učinkih terapije. Henry Murray je na primer izjavil (po Fine; 1979): "Danes si le težka predstavljam slepoto, ki je v preteklosti tako močno omejevala moje razumevanje človeške narave." Še najbolj negotov je ostal Edwin Boring (tisti, ki ga omenja Trstenjak?). Simpozij je v bistvu potrdil dejstvo, da brez določene lastne izkušnje ostaja psihoanaliza nerazumljiva in da so lastni potlačeni kompleksi nepremostljiva ovira za njeno razumevanje. Po drugi svetovni vojni, ko je bilo v svetu manj kot tisoč formiranih psihoanalitikov, potrebe po terapevtih pa so močno narasle, je takšen položaj privedel do ekspanzije klinične psihologije. Videti je, da je izraz "klinična psihologija" nastal iz nekakšnega kompromisa. Skozi klinično psihologijo so v psihologijo izrazito vstopala psihoanalitična spoznanja, psihologi pa so se s tem izognili uporabi "prepovedane besede" psihoanaliza. Morda je teza, da je klinična psihologija nastala prav s prodorom psihoanalitskih spoznanj v psihologijo, za koga sporna, saj se njen nastanek v začetku stoletja v Ameriki navadno povezuje s prizadevanji Halla, Goddarda, Termána, še prav posebno pa Lightnerja Witmerja in prvo psihološko kliniko; v Evropi pa nekako sočasno z Binetom in prvimi praktičnimi poskusi merjenja inteligentnosti. Res se je psihologija že razmeroma zgodaj začela iz laboratorijev seliti v prakso in se ukvarjati tudi s problemi psihične abnormnosti in res je tudi, da je bil velik del metod in inštrumentarija razvit pred petdesetimi leti, vendar menim, da je klinična psihologija dobila svoj trden teoretični temelj šele s psihoanalizo. Če postavimo pravi začetek klinične psihologije k prej omenjenim izvorom, se lahko namreč zgodi, da bomo njen okvir začeli širiti praktično na vsa aplikativna področja psihologije (pojma klinično in aplikativno so nekateri uporabljali kot sinonima). Ob preširokem pojmovanju klinične psihologije pa mnoga teoretska nasprotja danes še niso premoščena in zato ta del nujno ostaja naslonjen na slabo opredeljen eklektičen pristop. Leta 1945 je Kris (po Fine; 1979) analiziral vsebine v ameriški elementarni psihološki literaturi in prišel do ugotovitve, da se dele psihoanalize, ki so splošno sprejeti, šteje za psihologijo; ideje, o katerih obstajajo določeni dvomi, pa ostajajo psihoanaliza. Ob tem se psihoanalitični izvor idej v psihologiji tudi neredko zamolči ali celo zanika. Tipičen primer tega pojava je denimo Carl Rogers, ki s svojo "na klienta usmerjeno terapijo", vidno izhaja iz psihoanalitičnih pojmovanj transfernega

odnosa (bolj določno - Otta Ranka), pri tem pa izraža vehementno nasprotovanje psihoanalizi. Zdi se, da je ime za terapijo izbrano na način, ki naj sugeriira, da je v središču psihoanalize terapevt in ne analizand. Vsekakor pa je prav prodor psihoanalitičnih idej v psihologijo in razcvet klinične psihologije dal psihološki znanosti in strokovni praksi izjemen zagon. V Ameriki se je, po povezovanju med klinično psihologijo in psihoanalizo, število borih 4000 akademskih psihologov v naslednjih dvajsetih letih povečalo za več kot desetkrat in glavno polje aplikativne psihologije danes predstavlja široko področje ukvarjanja s praktičnimi problemi posameznikov in skupin. Zakonodajca, ki izhaja iz temeljev pravice do svobodne izbire, je tudi omogočila, da zavarovalnice enakovredno obravnavajo psihiatrično in kliničnopsihološko obravnavanje. Psihoanalizo so začeli poučevati na mnogih oddelkih univerz (večinoma ne na oddelkih za psihologijo!). V zvezi s tem Henry 1971. (po Fine;1979) tudi ugotavlja, da je poklicna formiranost kliničnih psihologov sicer manj popolna od formacije treniranih psihoanalitikov, vendar v povprečju temeljitejša in časovno daljša od poklicne usposobljenosti psihiatrov. Ob tem pa je bil vpliv psihoanalize na psihiatrijo izrazitejši, tako da v laičnem pojmovanju psihiatre izenačujejo s psihoanalitiki, čeprav ima ustrezno psihoanalitično edukacijo le cca 10 odstotkov ameriških psihiatrov. Za to, da je psihoanaliza tako preplavila psihiatrijo je več vzrokov, vendar sta verjetno odločilna predvsem dva - sprememba klientele in s tem preusmeritev iz ukvarjanja s klasično težko patologijo v obravnavo vsakdanjih življenjskih problemov in težav ter izrazito (v mnogo večji meri kot to velja za psihologijo) pomanjkanje ustreznega teoretskega temelja kraepelinovske psihiatrije. To je privedlo do absurdne situacije, ko se danes šteje, da je psihiatrija poklicana, da poda mnenje in obravnava praktično sleherni človeški problem, ki vsebuje psihološke elemente, pri čemer povprečen psihiater še zdaleč ni ustrezno usposobljen za takšno široko strokovno delovanje. R. Fine (1979) je v zvezi s tem zapisal ugotovitev, ob kateri bi se v psihologiji vsekakor morali zamisliti, da namreč danes "zdravniki, čeprav tega niso pripravljene priznati, prakticirajo psihologijo, psihologi pa izvajajo nesmiselne statistične analize." Rapaport in Shallow (po Fine;1979) ugotavljata, da v psihologiji počasi narašča zanimanje za razvojna in dinamska področja človekove duševnosti, še posebej za vprašanja otroštva in odraščanja in zavestne in zunajzavestne motivacije. Sprejemajo se predvsem opažanja, na katera je opozorila psihoanaliza, v mnogo manjši meri pa psihoanalitični koncepti in teorija. Teorijo se največkrat poenostavlja in pretvori v nekakšne "common-sense" variante. Freudove koncepte se neredko skuša eksperimentalno preverjati brez resnega poglobljanja vanje, pri čemer se psihoanalitična metodologija ne uporablja. Večina praktičnega delovanja psihologov temelji na eklekticizmu.

Da bi psihologija uspela preseči sedanje stanje, bi se poleg povsem emocionalno pogojenega zavračanja psihoanalize, morala opredeliti tudi glede nekaterih bistvenih dilem. Potrebno se je odločiti, ali dajati prednost preciznosti pred relevantnostjo. Že leta 1920 je Stanley Hall v uvodu k ameriške-

mu prevodu Freudovih Uvodnih predavanj zapisal, da se Freud giblje po terenu, ki se ga ostali psihologi bojijo in da so teme, ki zadevajo ljubezen, seksualnost, čustva, nezavedno, nevroze, sovraštvo samo nekatera od področij, ki se jih psihologija izogiba. Kljub metodološkim težavam in dejstvu, da se tem življenjskim vprašanjem ne da približati z enako natančnostjo kot v naravoslovnih znanostih, jih psihologija, če noče ostati laboratorijska in neživljenjska, ne more ignorirati. Psihologija se tudi ne more omejiti zgolj na proučevanje manifestnega in zanemariti nezavedno dinamiko v ozadju. Razlike v orientaciji so pri praktičnih razpoznavne že na podlagi psihodiagnostičnega inventarja, ki ga uporabljajo. Gotovo je v zvezi s tem simptomatično, s kakšno trdovratnostjo se v arzenalu psihodiagnostičnih metod ohranjajo vprašalniki (kot recimo MMPI), oprti na anahronistična nosološka merila. Naslednja dilema, ki v psihologiji terja razjasnitev, je vprašanje, ali razumeti osebnost skozi razvojni in psihodinamski pogled ali le skozi Pavlovske in Skinnerjeve mehanizme kondicioniranja. Treba je reči, da med tema dvema pogledoma v resnici ni kontradikcije, ali točneje, da je kontradikcija navidezna in da do nje prihaja, ker primerjave slonijo na predpostavki, da gre za teoriji enakega ranga. Dejstvo je, da psihoanalitična teorija lahko integrira vase teorijo učenja in ostane kot sistem še vedno koherentna, dočim psihoanalize ni mogoče skržiti na teorijo pogojevanja. Naslednja dilema se tiče vprašanja usmerjenosti psihologije v področje emocij ali zgolj na kognitivna področja. V eksperimentalni psihologiji so emocije obravnavali kot obrobne reakcije, ki so moteč dejavnik in tako spreminjajo "dejansko stanje" kognitivnih procesov, ki naj bi sicer v mirnem stanju potekali nemoteno. Psihoanalitično pojmovanje emocij pa je temu povsem nasprotno in jih razume kot vitalna in konstantno prisotna dogajanja v človekovi duševnosti. Seveda pa emocij ni mogoče proučevati z enako eksaktnostjo kot kognitivne funkcije, pa tudi ne brez upoštevanja zunajzavestnih vplivov. Vse to vodi končno tudi do dileme, ali je psihologija v osnovi eksperimentalna ali klinična veda. Odgovor je odvisen od opredelitve bodisi za "znanstveno čisto" ukvarjanje z izoliranimi laboratorijskimi "podganjimi" raziskavami bodisi za ukvarjanje s pomembnimi življenjskimi problemi. Prva opcija predstavlja za psihologijo varno zatišje raziskovalnih laboratorijev in ogrinjanje v plašč akademskega dostojanstva, druga pa soočanje in konkurenčnost na polju, ki ga obvladujejo tudi druge stroke.

Zdi se, da je bil prodor psihoanalize v druge znanosti v določenem smislu lažji kot v psihologijo, psihiatrijo in psihoterapijo. Verjetno predvsem zato, ker na drugih področjih psihoanaliza ni v tolikšni meri ogrožala samih temeljev določene znanosti ali stroke, kot to velja za omenjena tri področja, in je predvsem ponujala teoretični model, ki je omogočal dodatne osvetlitve določenih vidikov pojavov ali posameznih strokovnih vprašanj. Z gotovostjo pa lahko trdimo, da je psihoanaliza v tem stoletju privedla do pomembnih prispevkov prav v vseh socialnih znanostih in kulturi - od antropologije, sociologije, zgodovine, plitčnih ved, ekonomije, prava in pedagogike do filozofije,

religije in umetnosti. In tu smo tudi pri odgovoru na vprašanje, čigava je dejansko psihoanaliza. Kljub težnjam, da se jo podredi na primer psihologiji ali psihiatriji in kljub lastniškemu odnosu in ekskluzivnosti, ki jo gojijo psihoanalitična združenja, je danes očitno, da se uresničuje del Freudove "oporoke" (Prihodnost neke iluzije 1927 in drugi viri, posebno pismo O. Pfisterju), ko se je opredelil proti zapiranju psihoanalize v okvir ene znanosti in je psihologijo "zapustil" človeštvu ter se zavzel za samostojen poklic psihoanalitika, ki "ni nujno zdravnik in naj ne bo duhovnik". Le en pogoj za to ostaja - treba jo je poznati, razumeti in znati.

Literatura

- Balint M. (1985), *Osnovna greška*. Zagreb: Naprijed.
- Blanck G. in R. (1985), *Ego - psihologija*. Zagreb: Naprijed.
- Bregant L. (1986), *Psihoterapija 14*. Ljubljana: Katedra za psihiatrijo MF in Univerzitetna psihiatrična klinika.
- Fairbairn W. R. (1982), *Psihoanalitičke studije ličnosti*. Zagreb: Naprijed.
- Fenichel O. (1945), *The Psychoanalytic Theory of Neurosis*. New York: Norton.
- Fine R. (1979), *The History of Psychoanalysis*. New York: Columbia Univ. Press.
- Franzl B. (1988), *Struktura psihoanalitične teorije*. Zbornik 1. Bregantovih dni.
- Franzl B. (1995), Več kot samo še ena knjižica o razvoju. *Psihološka obzora* vol 4 No 4.
- Freud S. (1987), *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Freud S. (1975), *Analysis Terminable and Interminable*. London. Standard Edition.
- Freud S. (1975), *Inhibitions, Symptoms and Anxiety*. London: Standard Edition.
- Freud S. (1975), *On Narcissism*. London: Standard Edition.
- Freud S. (1975), *The Ego and the Id*. London: Standard Edition.
- Freud S. (1975), *The Future and Illusion*. London: Standard Edition.
- Freud S. (1975), *The Interpretations of Dreams*. London: Standard Edition.
- Freud S. (1975), *The Neuropsychoses of Defence*. London: Standard Edition.
- Freud S. (1975), *The Question of Lay Analysis*. London: Standard Edition.
- Freud S. (1975), *Three essays on the theory of sexuality*. London: Standard Edition.
- Freud S. (1984), *Uvod u psihoanalizu*. Novi Sad: Matica srpska.
- Greenson R. (1987), *The Technique and Practice of Psychoanalysis*. Madi-

son: International Universities Press, Inc.

Hartman H, Kris E, Loewenstein R.M. (1964), *Comments on the Formation of Psychic Structure*. Psychoanalytic Study of the Child.

Hartman H. (1975), *Ego Psychology and the Problem of Adaptation*. New York: Int. univ. Press.

Jacoby R. (1986), *Potiskivanje psihoanalize*. Beograd: SIC.

Jogan H. (1994), *Od jaza k sebi*. Psihološka obzorja, Vol. 3. No. 1.

Jones E. (1985), *Život i delo Sigmunda Freuda*. Beograd: Imago.

Kaplan H. Sadock B. (1985), *Comprehensive Textbook of Psychiatry*. Baltimore.

Klain E. (1989), *Psihoterapija, Psihijatrija, Tom II*. Beograd, Zagreb: Medicinska knjiga.

Klein M. (1985), *Zavist i zahvalnost*. Zagreb: Naprijed.

Koch O. (1962), *Psychology: a Study of a Science*. New York: McGraw Hill.

Kohut H (1988), *The Restoration of The Self*. Connecticut: International Universities Press.

Kohut H. (1990), *Analiza sebstva*. Zagreb: Naprijed.

Kondič K (1988, *Psihologija Ja*. Beograd: Nolit.

Kulenović M. (1986), *Metapsihologija, nastranosti, osobitosti*. Zagreb: Naprijed.

Kulenović M. (1988), *Otkrivanje nesvesnog*. Zagreb: Savremena misao.

Mannoni O. (1986), *Freud*. Ljubljana. CZ: Ljubljana.

Nastović I. (1981), *Neurotski sindromi*. Beograd: Medicinska biblioteka.

Popović M., Jerotić V. (1986), *Psihodinamika i psihoterapija neuroza*. Beograd: Nolit.

Praper P. (1988), *Prispevek k zgodovini psihoanalitične teorije*, Zbornik 1. Bregantovi dnevi.

Praper P. (1992), *Tako majhen pa že nervozen*. Nova Gorica: Educa.

Praper P. (1996), *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo.

Wolman B. (1965), *Handbook of Clinical Psychology*. New York: McGraw Hill.

The article brings the view of certain German authors on social pedagogy. It presents education, school and their social context. The conditions of school, its mechanisms of selection and achievement, experiences of decision making and cooperation are analysed. At the end it looks at the opportunities available to the social pedagogues in the school field.

Key words: school, social pedagogues, learner, teacher, care group

